

ERIX FROMM EKZISTENSIAL FALSAFASIDA INSON QALBI TAHLILI

Asatulloev Inomjon Abobakir o'g'li

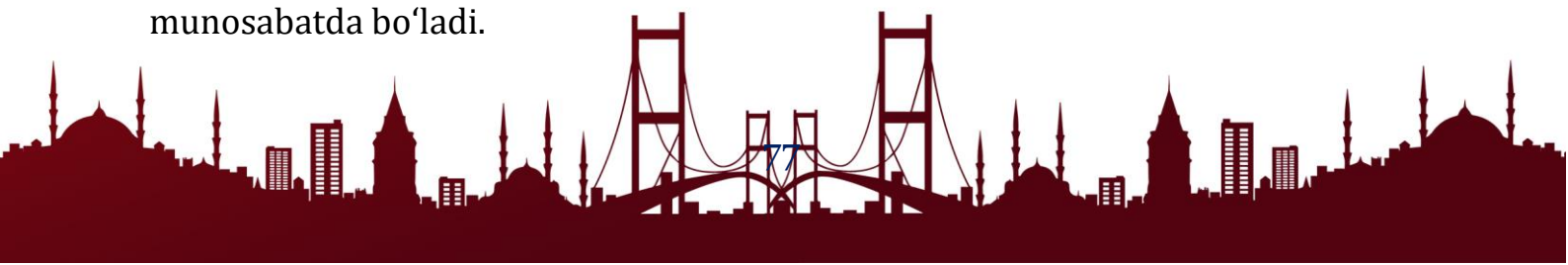
Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
ORCID 0009-0007-3333-6626
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14921134>

Annotatsiya: Erix Fromm ekzistensial falsafasida inson qalbining yaratuvchilik va buzg'unchilikka moyilligi, insonlardagi hukmronlikka intilishni yoki bo'ysunishga moyillik, hayotga muhabbat va nafratning mazmuni va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yaratuvchilik, buzg'unchilik, hukmronlikka intilish, bo'ysunishga moyillik, qalb, ijtimoiy qaramlik, begonalashuv.

Erix Fromm falsafasida inson qalbining hukmronlik istagi, boshqalarni ezish va kamsitish orqali lazzatlanish mayli sadizm deyiladi. Mazoxistik xususiyatga qarama-qarshi xolat sadizm hissoblanadi.

Erix Fromm sadistik tendensiyani 3 tipini ko'rsatadi: «birinchisi, boshqa odamlarni o'ziga qaram qilish va ularni xohlagancha boshqarish; ikkinchisi, odamlar ustidan mutloq hukmronlik o'rnatibgina qolmay, ularni eksplutatsiya qilish va ulardan foydalanish hisoblanadi. Egalik qilish hissi boshqalarni moddiy boyliklarinigina emas, axloqiy va intellektual sifatlariga ham qaratilgan bo'ladi; uchinchisi, boshqa odamlarni azoblash va ularni qiynalayotganligini ko'rishda namoyon bo'ladi»[4]. Faylasuf sadizmning kelib chiqishi jinsiy munosabatlarni buzilishi bilan bog'liq emasligini ilgari suradi. Bu moyillikni nafaqat jinsiy aloqada, balki boshqa tabiiy aloqalarda ham kuzatish mumkin. Inson boshqa bir mavjudotni nazorat qilishni, azoblashni istaydi va bu uning yashirin xohishi hisoblanadi. «Sadizmning mohiyati tirik mavjudot ustidan chinakam va cheksiz hukmronlikka ega bo'lishdir. Birov o'zini himoya qilish qobiliyatiga ega bo'lmasa, unga og'riq va tahqir etkazish mutlaq ustunlikka ega bo'ladi»[14]. Frommgacha sadizm va mazoxizm jinsiy aloqa anamaliyalari fenomeni sifatida ko'rilgan. Olim xulosa qiladiki, «sadizm (va mazoxizm) jinsiy zo'ravonlik sifatida bu ulkan sohaning faqat kichik qismini ifodalaydi, bu hodisalar jinsiy aloqa bilan bog'liq emas. Jinsiy bo'lmagan sadistiklikda odam - ojiz va himoyasiz mavjudotni (insonni yoki hayvonni) topadi va unga jismoniy azob beradi, hatto uni hayotdan mahrum qilishga urinadi»[14;61]. Jamiyatda o'z o'rnini topaolmagan yoki bolalikdan istaklari bostirilgan inson oila a'zolariga yoki boshqalarga sadistik munosabatda bo'ladi.

Mazoxistik va sadistik moyilliklar boshqalar to'g'risida xaddan tashqari g'amxo'rlik qilish va mehribonlik qilish kabi niqoblar bilan yashiringan bo'ladi. Mazoxistning qaramligi ochiq oydin ko'rinsa, sadistga o'ziga tegishli odam kerak, zero, u o'zining kuchli deb his etishi uning kimnidir xo'jayini ekanligiga asoslanadi. Aslida odamlar o'z hukmronligi ostidagi insonlarga hamma narsani - mehr-muhabbat, e'tibor, hurmatni berishi mumkin, faqat bir narasani bermaydi - ozodlik va mustaqillik huquqini bermaydi. Ushbu holatlarni ota-onalarning farzandlari bilan bo'lgan munosabatlarida ham uchratish mumkin.

Amerikalik olim xarakterning mazoxistik belgilari va tegishli buzqlik qaerdan kelib chiqadi, degan savol qo'yadi. Ya'ni, ham mazoxistik, ham sadistik mayllarning umumiy belgilari nimalardan iborat? Uning fikricha, ham mazoxistik, ham sadistik intilishlar individga yolg'izlik va kuchsizlikning chidab bo'lmaydigan uqubatlaridan halos bo'lishga ko'maklashadi. Mazoxistlar ustida olib borilgan psixonalitik kuzatishlar ularda yolg'izlik dahshati va o'z ojizligini his etish kuchayib borishini namoyon qiladi. Erix Fromm fikriga ko'ra, «mazoxizm da individ yolg'izlik va xaqirlik (hechlik)ning chidab bo'lmas hissi tufayli harakatga keladi. U psixologik ma'nodagi o'z «men»idan voz kechib bu hisni bartaraf etmoqchi bo'ladi; buning uchun o'zini kamsitadi, azob chekadi va o'zini haddan tashqari xaqirlikka olib boradi. Biroq og'riq va iztirob-aslo u intilayotgan narsa emas; og'riq va iztirob - bu baho bo'lib, u ana shu bahoni anglanmagan umidda, anglanmagan maqsadga erishish uchun to'laydi. Bu juda og'ir baho; o'zini azobga tiqayotgan bu to'lovchiga yana va yana ko'proq to'lashga to'g'ri keladi; u hech qachon to'laganlari evaziga ichki olami va xotirjamlikka erisha olmaydi»[4;131-132]. Demak, inson qalbidagi siqilgan istaklar va uning tadrijiy davomi insonda yangicha xarakterni shakllantiradi.

Shuni ta'kidlash joizki, psixologik nuqtai nazardan mazoxistik va sadistik tendensiya ham faqat bitta sababdan - yolg'izlik uqubatlariga chiday olmaslik va o'z shaxsining kuchsizligidan kelib chiqadi. Ular bir biri bilan shunday dialektik bog'liqlik, birini ikkinchisi to'ldiradi. Sirdan qaraganda ular bir-birini istesno etadi, biroq ularning asosida ayni bir ehtiyoj yotadi. Sadizm va buzg'unchilik garchi bir-biri bilan bog'langan bo'lsa-da, bir xil hodisa emas. Buzg'unchi shaxs ob'ektni yo'q qilishga, ya'ni undan qutulishga intiladi, sadist esa ob'ekt ustidan hukmronlik qilishga intiladi va uni yo'qotganida iztirob chekadi.

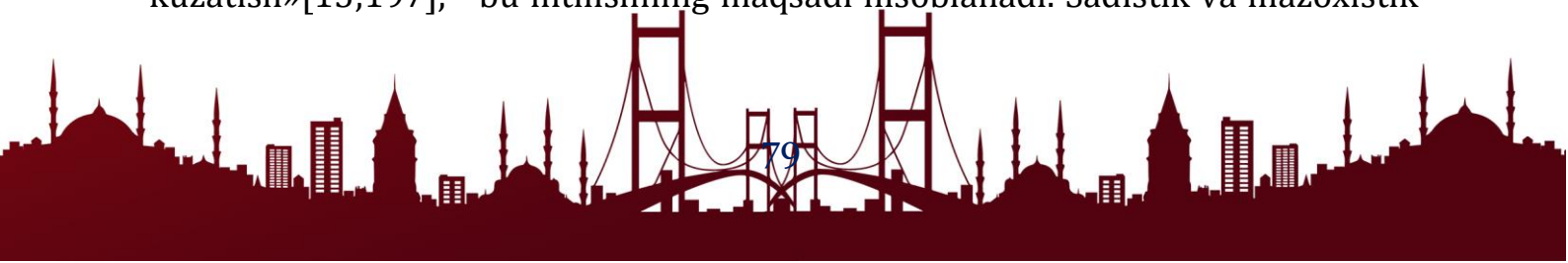
Ko'pchilik, mazoxistik hodisani muhabbatning namoyon bo'lishi, deb hisoblaydi. Boshqalar uchun o'zidan to'la voz kechish, uning manfaatlari yo'lida o'z huquq va istaklaridan voz kechish-ana shularning hammasini «buyuk muhabbat»ning namunasi qilib ko'rsatadilar; muhabbat uchun eng yaxshi isbot

o'zing sevgan odam uchun o'zingni qurbon qilish va o'zligingdan voz kechishga tayyor turish, deb hisoblaydilar. Bizningcha bu fikr noto'g'ri. Chunki muhabbat ikki insonning mustaqilligi va mukammalligi asosidagi ittifoq bo'lib, u tenglik va ozodlikka asoslanadi. Bunday vaziyatda mazoxizm va muhabbatni bir-biriga qarama-qarshi ekanligi kelib chiqadi.

Mazoxist sifat insonlar boshqa insonga, tuzilmaga, Xudoga bo'ysunishga intiladi, bu bilan yolg'izlikdan qutulishni istaydi. Sadist, aksincha, hukmronlikka intilib, o'z hukmi va irodasini boshqaga o'tkazishni istaydi. Bunday nosog'lomlikning yaqqol namoyoni o'ziga mahliyolikka olib keladi, bunda odamlarga qo'shilish o'rniga, aksincha, ichki sub'ektiv dunyoga beriladi. «Havotir va ojizlik, qo'rquv va tushkunlik holati birdaniga johillikka aylanib, buzg'unchilikni keltirib chiqaradi, ya'ni begona, dushman dunyoni yakson qilish istagi tug'iladi. Murosasoz inson to'daga singib ketishni istaydi, shaxssizlikda erib ketadi, shunday holda yolg'izlik va yuqori havfning «noqulay» holatidan qochadi»[3;112]. Demak, jamiyatimizdagi insonlarning hokimiyat istagi, boshqaruvga o'chlikda ham havotir va ojizlik holatidagi buzg'unchilik aks etadi.

Erix Fromm azobdan huzurlanishning tez-tez uchraydigan shakli, - bu shaxsiy to'liqsizlik, ojizlik, tubanlik hissiyoti, deb hisoblaydi. Bu hissiyotlar – o'z kamchiligi va ojizligini oddiygina anglashning o'zi emas. Bunday insonlar doimo tashqi dunyoga muhtojliklarini yaqqol namoyon qiladi. «Ular faollikni xohlamaydi, ya'ni o'zlari istagan narsani qilmaydi, balki haqiqiy yoki hayotiy bo'lgan tashqi kuchlarning buyrug'iga bo'ysunadi, odatda, odamlar «men xohlayman» yoki o'z shaxsiy «men»ining hissiyotini sinab ko'rishga qodir emas. Ular, umuman, hayotni engib bo'lmaydigan boshqarib bo'lmaydigan, og'ir kuch sifatida his qiladi»[3;113]. Bunday mazoxistik xarakterni shakllantiruvchi muhit shaxsiy «men» ni o'ldiradi va shaxsiy to'liqsizlikni yuzaga keltiradi.

«Mazoxistcha an'analar mazmunsiz bo'lib, g'ayriqliy xususiyatga ega. Lekin ko'p hollarda bu aqlga muvofiq deb qabul qilinadi, shunda mazoxistcha odatlar muhabbat yoki sadoqat niqobida ro'yobga chiqadi, nomukammallik kompleksi haqiqiy kamchiliklarni anglash o'rnini qoplaydi, iztirob chekish o'zgarmas sharoitga yuklanadi. Mazoxistcha an'ananing qarama-qarshi tomoni – sadistik (shafqatsiz)dir. U kuchli yoki kuchsiz tarzda namoyon bo'ladi, to'liq yoki qisman anglanadi, lekin bu holning umuman bo'lmasligi juda kam uchraydi. Izitirob chekish jismoniy bo'lishi mumkin, lekin ko'p holda – bu ruhiy holatdir. Olim fikricha, kamsitish, qo'rqitish yashirin holda bironing kamsitilganini, qo'rquvini kuzatish»[15;197], - bu intilishning maqsadi hisoblanadi. Sadistik va mazoxistik

tendensiyalar insonning ruhiy holati hissoblanib, hayotda o'z o'rnini topishga zo'raki intilishni anglatadi.

Sadistik va mazoxistik xarakter tahlil qilingandan so'ng, avtoritar xarakter tushunchasiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq bo'lardi. Lekin avtoritar xarakterni tahlilidan oldin «avtoritet», «hokimiyat» tushunchalariga aniqlik kiritish kerak bo'ladi. Erix Fromm hokimiyatni ichki va tashqi hokimiyatga ajratib, ichki hokimiyat burch, vijdon sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi va vijdon haqida shunday yozadi. «Vijdon tashqi hokimiyatga qaraganda shafqatsizroq boshqaradi, yana buning ustiga, vijdon buyruqlarining mazmuni ko'pincha insoniy qadr-qimmatga nisbatan axloqiy normalarning talablariga mutlaqo mos kelmaydi»[4;141-142]. Vijdon o'zining qattiqqo'lligi bilan tashqi hokimiyatdan o'zib ketishi mumkin: axir, inson vijdon buyruqlarini o'zining buyruqlari sifatida his etadi-ku! U qanday qilib o'ziga qarshi bora oladi? Bugungi kunga kelib, «vijdon» ko'p jihatdan o'z salmog'ini yo'qotdi. Har bir odam agar boshqa odamlarning qonuniy huquqini buzmasa, mutlaqo erkin. U avtoritar hokimiyatning muhim xususiyati sifatida hokimiyat va kuchga bo'lgan munosabatni keltiradi. Uning fikricha, kuch avtomatik ravishda muhabbatni vijudga keltiradi. Kuch uni kuch ortida turgan qadriyatlar tufayli emas, balki o'z-o'zidan, kuch bo'lgani uchun jalb etadi. Erix Fromm fikricha, «hokimiyatga tashnalik kuch bilan emas, balki o'zlik bilan bog'liqdir. Hokimiyat kimnidir ustidan hukmronlik qilish bo'lsa, kuch o'zgarishlar qilishga qodir bo'lish deganidir. Agar inson kuchli ekan, ya'ni o'z shaxsining ozodligi va yaxlitligi asosida o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qodir ekan, unga odamlar ustidan hukmronlik qilishning keragi yo'q va u hokimiyatga intilmaydi»[4;138]. SHunday ekan, jamiyatimiz insonlarida hokimiyatga egalikni emas, kuchga egalikni qadrlashni o'rgatishimiz kerak. Chunki hukmronlik o'zlik, kuch qodirlikni anglatadi.

Адабиётлар рўйхати:

1. Рузматова Г. Руҳият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014. –Б.264; Алимасов В. Инсон таназули (Эрих Фроммни ўқиб). –Б. 110-122. // Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоғи. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. –278 б.
2. Раҳмон Қўчқор. Қалб илми эгаси // Жаҳон адабиёти журнали -2013. № 3. –Б.177-179.
3. Фромм Э. Бегство от свободы. –Москва: Прогресс, 1990. –С.280.
4. Fromm E.Özgürlükten kaçış. –Ankara: Teknografik Matbaası, 1996. –S.13.
5. Добренское В.И. Неофрейдизм в поисках «истины» (Иллюзия и заблуждения Эриха Фромма). – Москва: Мысль, 1974. –С.144.

6. Егорова И.В. Философская антропология Эриха Фромма. Москва.: 2002. –С.164.
7. Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадир. Тошкент: Ёзувчи, 1997. - Б.57.
8. Фромм Э. Севги санъати. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. –Б. 124.
9. Фромм Э. Здоровое общества догмат о Христе. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. –С.571.
10. Фромм Э. Психоанализ и этика. – Москва: Республика, 1999. –С.244.
11. Фромм Э. Человек для самого себя. – Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. –С.763.
12. Фромм Э. Искусство любить. – Москва: Педагогика, 1990. –С.157.
13. Фромм Э. Иметь или быть? – Москва: Прогресс, 1990. –С.330.
14. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – Москва: Республика, 1994. –С.58.
15. Рузматова Г. Руҳият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014. – Б.197.
16. Fromm E. Sevginin ve şidetin kaynağı. –Istanbul: Payel yayınevi, 1990 - S.50
17. Агапов П.В. Эрих Фромм о человеческой агрессивности и деструктивности: опыт философско-антропологического анализа. // Вестник МГУКИ, 2012. № 6 (50) ноябрь–декабрь.-С.59.

